

ПОДВИЖНИК НАУКИ

Зі спогадів про Віктора Платоновича Петрова

Серед визначних діячів науки, з якими пошастило мені спілкуватися, найпочесніше місце в моїй пам'яті належить Віктору Платоновичу Петрову. Ще задовго до зустрічі з ним я була серед перших численних і захоплених читачів його книжки «Романи Квліша», що вийшла в 1930 р. Ця книга була однією з найпопулярніших в ті часи серед молоді комсомольського віку Кіровоградщини.

Пам'ятаю, з яким захопленням, ми, тоді студенти педтехнікуму, читали та перечитували цей твір і поодиночі, і групами вголос, присвячуючи цьому майже все своє дозвілля, і в просторих гарно освітлених кімнатах величного будинку технікуму на вул. Т. Шевченка, і в напівтемних густо населених кімнатах студентського гуртожитку по вул. К. Маркса.

Написаний на підставі винятково та строго документальних, талановито опрацьованих фактів, цей твір вводив нас в таємниці минулого століття. Все в ньому було зроблено так досконало та майстерно, що здавалось йдеться не про минуле, а про сучасне, і описані події відбуваються поруч.

У нашому товаристві особливо запам'яталася та викликала ширі співчуття привітна постать Білозерської — дружини Квліша. Змальована тонкими, майже непомітними штрихами, її зворушлива вірність, тепла, безкорислива турбота про родину. Досить стримано був сприйнятий образ Пантелеймона Квліша. Ні його величезна творча робота, ні величезна громадська діяльність не змогли скрасити сухуватий, до деякої міри егоїстичний, образ.

Ми високо цінували документальну і талановиту яскраву розповідь про події недавнього часу, добре розуміючи, що книжка «Романи Квліша» враз підіймала наші знання на новий вищий щабель, допомагала поглибити пізнання навколишнього світу.

Мені невідомо, чи була ця книжка поширена в інших місцях України і яким успіхом вона там користувалась. Не виключено однак, що безумовному успіху її на Кіровоградщині певною мірою сприяла та обставина, що серед викладачів Кіровоградського педтехнікуму працювало чимало талановитих спеціалістів

високого рівня, серед яких особливо відзначався професор Василь Іванович Харцієв. На педагогічний процес він мав вплив величезний.

Професор Харцієв — незабутній трудівник, талановитий, майстерний і уважний педагог, впертий послідовник визначного лінгвіста О. Потебні. Він довгі роки відбував адміністративне заслання в Кіровограді і користувався абсолютно незаперечним авторитетом і великою популярністю серед студентства і викладачів. В похилому віці він вправно, майже щоденно покривав відстань в кільканадцять кілометрів з одного кінця міста в протилежний. Його добре знали всі мешканці міста. Нерідко він виступав із цікавими розповідями в клубі «Металіст» на прославленому заводі сільськогосподарських машин «Червона зірка».

Аналізуючи події того часу з позиції сьогодення, у нас є достатньо підстав для здогадки, що книжка «Романи Квліша», написана Віктором Платоновичем Петровим, потрапила в широкі маси Кіровоградського студентства з ініціативи професора Харцієва.

Вперше Віктора Платоновича я побачила мимохідь у 1938 р., працюючи після закінчення 4-го курсу Київського університету в Київській археологічній експедиції, яка під керівництвом М.К. Каргера досліджувала площу Михайлівського Золотоверхого собору. Привернув мою увагу і зацікавив мене інтелігентний чоловік невисокого зросту віком понад 40 років. Він скромно стояв в центрі дослідженої площадки на високому насипу із землі, добутої при розкопках, і уважно спостерігав за всім, що діялося на розкопі. Будучи випадково присутньою при розмові особи, що мене зацікавила, з одним із учасників експедиції, я могла зрозуміти, що він є співробітником Інституту археології і має багато друкованих праць.

Скоро після цього, розмовляючи тоді ще із студентом, нині відомим вченим, Григорієм Нудьгою, я довідалася, що це і є Віктор Платонович Петров — автор не тільки так глибоко вразившої кіровоградських студентів книжки про Квліша, а й ще одного також біографічного, не менш цікавого глибокого і повчального твору «Аліна і Костомаров». Обидві книжки користувалися величезною популярністю в найширших колах населення і вже на час нашої розмови стали бібліографічною рідкістю. На той час книжку «Аліна і Костомаров» мені прочитати не пощастило. Але навіть в переказі Григорія Нудьги переді мною постав привабливий образ дівчини-аристократки, яка

добровільно готова була розділити гірку долю різночинця Костомарова, засудженого до покарання за участь в Кирило-Методієвському братстві. Бувши вірною намірам своєї юності, вона, не зважаючи на попередження світу, скрасила останні дні свого колишнього нареченого.

Джерелами для написання цих творів слугували матеріали, які Віктор Платонович ретельно опрацьовував для своєї докторської дисертації, після захисту якої він став одним з найперших докторів наук в Радянській Україні. В Українській академії наук він працював з часу її утворення ще в 1918 році. Докторська дисертація В.П. Петрова «Квіліш в 40–50-ті роки» до цього часу лишається неперевершеною, вона засвідчила високі можливості автора в джерелознавстві. Архівні матеріали, в тому числі ті, які не увійшли в дисертацію, були успішно використані в двох названих біографічних творах.

Одна з аспіранток Ленінградського відділення Академії наук тих часів Соловйова, яка була очевидцем перших успіхів Віктора Платоновича в навці, свідчила, що його участь в наукових форумах Ленінграду була справжнім святом для багатьох аспірантів тих часів. За її словами, глибина його виступів переконливо свідчила, що на неспокійному небосхилі радянської науки впевнено піднімається яскрава зірка першої величини.

В архіві Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії, за свідченням наукового співробітника цього Інституту Г.Т. Рубай, зберігається чимало матеріалів тих часів, які вказують на величезну активну і керівну роль Віктора Платоновича в створенні етнографічної науки на Україні радянських часів. Також зберігається його особисте листування з величезною кількістю кореспондентів по всій території України.

М.В. Нагорний, тоді вчений секретар Інституту фольклору, ненароком розповів мені, як він потрапив в незручне становище, звернувшись в академічні установи Ленінграду з проханням порекомендувати кандидатів для керівництва аспірантами з етнографії і одержавши відповідь: «Кращого керівника, ніж ваш Петров, вам не знайти».

Поріділі ряди спеціалістів до деякої міри в перспективі мусила поповнити молодь, яка протягом 1938–1939 років працювала на розкопках в Ольвії та Київській експедиції під керівництвом запрошеного з Ленінграду професора М.К. Каргера. Отже, після закінчення Київського університету, пройшовши дворічну практику в Київській експедиції, в серпні 1939 року я почала

роботу в Інституті археології як асистентка В.П. Петрова.

Обстановка в відділі суспільних наук АН УРСР наприкінці 30-х рр. почала стабілізуватися. Значною мірою цьому сприяла шойно закінчена праця академіка Б.Д. Грекова «Киевская Русь». Написана на підставі великої кількості різноманітних першоджерел, вона блискуче завершила на користь феодалізму дискусію з проблеми соціального устрою Древньої Русі, яка точилася майже століття.

Однак вирішення проблеми про феодалізм в Древній Русі відразу ж поставило на поряток денний не менш складну проблему про її попередників і ця проблема відразу набула надзвичайної гостроти. Почалася активна розробка писемних джерел, опрацьованих ще в ХІХ ст. головним чином чеським ученим П.Й. Шафариком. З'явилося чимало статей радянських славістів. Стало ясно, що для розв'язання цієї проблеми необхідно мобілізувати археологічні пам'ятки перших століть нашої ери на території України.

І ось це складне завдання опрацювання археологічних матеріалів перших століть нашої ери на території України з власної ініціативи не тільки взяв на себе В.П. Петров, але і виконав його. Причому, це, саме по собі нелегке завдання ускладнилось ще й тим, що після тотальних арештів кваліфікованих кадрів в Україні, по суті, не залишилось, обсяг же дослідження був величезним.

Отже роздумувати часу не було. Із першої ж години перебування в Інституті мене завантажили повністю. В такому режимі я працювала із серпня 1939 р. до початку війни в червні 1941 р. І хоч я роботу намагалась виконати якнайкраще і зробити якнайбільше, жодного разу я не почула похвали і не могла зрозуміти, чи моєю роботою керівник задоволений, чи ні... Більше того, коли до Віктора Платоновича звернулись з проханням в стіннівку до 8 березня дати характеристику моєї роботи, він лаконічно сказав: «Якщо буде працювати, то можливо буде толк». Роздумуючи над минулим, я з влячністю згадую Віктора Платоновича, який жодного разу не принизив мене поблажливістю. Його строге ставлення до моєї роботи я сприймала як аванс і надію на успіх моїх наукових досліджень в майбутньому.

Хіба можна було працювати інакше? Адже сам Віктор Платонович самою своєю присутністю створював атмосферу поваги до праці і поваги до джерел, як до тієї основи, без якої наука неможлива.

Він жив самотньо на вул. Малій Підвальній в просторій кімнаті, в якій стояли лише шафа, величезний письмовий стіл і тахта. Робочий день вченого починався о шостій годині ранку. В робочій кімнаті інституту завжди панувала абсолютна тиша.

Його весела і уважна доброзичливість робила спілкування з ним легким і приємним. Саме це в різних обставинах завжди ставило його в центр уваги. Талановитий організатор наукового процесу, він вмів завжди пропонувати кожному саме те, від чого відмовитися було неможливо, бо інший зробити це краще просто не зміг би. За виконанням взятих зобов'язань Віктор Платонович стежив строго, але в разі потреби завжди надавав потрібну допомогу.

Все це, навіть при відсутності достатніх кадрів, допомогло в короткий час створити велику групу виконавців, які охоче взяли на себе складні зобов'язання і будь-що домагалися їх виконання. Такі групи були створені в Києві, Львові і Харкові. Всі вони повністю і в обумовлений термін свої зобов'язання виконали. Перший том корпусу «Пам'ятники культури «полів поховань» на території УРСР» був готовий до початку війни.

На черзі були археологічні матеріали Житомирського, Білоцерківського, Черкаського і Дніпропетровського музеїв, які вже почали опрацьовувати. Але саме в цей час почалася Велика Вітчизняна війна і робота припинилась.

Але саме тоді, перед початком війни, після раптової смерті академіка Ю.М. Соколова, Віктора Платоновича призначили замість нього директором Інституту українського фольклору АН УРСР. Разом з адміністративним персоналом Академії наук України він був евакуйований до Уфи. Зовсім не дивно, що на чергових виборах академіків в евакуйовану Українську академію наук висувалася і кандидатура Віктора Платоновича Петрова. Набагато загадковішим було те, що Віктор Платонович раптом з'явився на окупованій території. І зовсім неймовірним було, що нам (мені й моєму чоловікові — М.В. Слободянюку, одному з найздібніших учнів Віктора Платоновича) довелося зустрітися з ним в окупованому Кіровограді, на моїй батьківщині, коли він, одягнутий в німецьку військову форму, виконував небезпечно і почесно завдання розвідника.

Це було восени 1943 р., коли наступ радянської армії розгорнувся по всіх фронтах. Майже напівлегальне становище М.В. Слободянюка змусило нас переїхати з Умані назустріч фронту в Кіровоград. Німецька ж організація, в якій був Віктор

Платонович, навпаки, планувала відступ з Кіровограда до Умані. Цілком випадкова і короткочасна зустріч з Віктором Платоновичем переконала нас в тому, що навіть в найскладніших і найнебезпечніших умовах він продовжував свою наукову і письменницьку діяльність. В журналі «Український засів», який офіційно редагував Віктор Платонович (один екземпляр він подарував нам на згадку), були вміщені частини його художнього твору «Без ґрунту» і його наукова розвідка про Потебню. Чи не свідчила ця розвідка про хоч які-небудь зв'язки Віктора Платоновича з нашим шановним викладачем професором Харчієвим? Тепер уже про це довідатись неможливо. На жаль, цей журнал загинув під час бомбардування Кіровограда. Під час прощання, з властивим лише Віктору Платоновичу жартівливим оптимізмом, він висловив надію на можливість нашої зустрічі в майбутньому.

Восени 1949 р., тобто рівно через 6 років після останньої зустрічі, мені стало відомо, що Віктор Платонович повернувся на Батьківщину. Якраз в цей час (22 листопада) я захищала кандидатську дисертацію, темою для якої він мені запропонував свого часу. Завдяки його строгому керівництву я набула потрібної практики для наукової обробки матеріалу і, до того ж, в моєму розпорядженні були матеріали Київського історичного музею, ретельно опрацьовані під керівництвом Віктора Платоновича (в цій роботі брала посильну участь і я). Отже, повернувшись на Батьківщину, Віктор Платонович міг переконатися в плідності цієї роботи, яку розпочали археологи відділу під його керівництвом. Цілющим джерелом наповнювали вони зміст дослідницької роботи 40-х і початку 50-х рр., замінивши сплюндровані війною українські археологічні фонди.

Якщо можна було б одним лише словом охарактеризувати всю творчу діяльність Віктора Платоновича, то для цього є тільки одне найоб'ємніше слово — подвиг і тільки подвиг за будь-яких, навіть, найтяжчих обставин.

Перший, скорочений, варіант спогадів Є.В. Махно опублікований у журналі «Слово і Час», № 10 за 2002 р.